

ĒTIKA KĀ AKUSTISKA DZĪVESMĀKSLA: AUGUSTS MILTS

Velga Vēvere, *Dr. phil.*, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece, Ekonomikas un kultūras augstskolas profesore, Biznesa augstskolas *Turība* vieslektore. Pētnieciskās intereses saistītas ar filozofijas vēsturi (fenomenoloģiju, eksistenciālismu, amerikāņu pragmatismu), sociālo filozofiju un komunikācijas filozofiju, ētiku (ieskaitot biznesa ētiku). Vairāku daņu domātājam S. Kirkegoram veltītu monogrāfiju un daudzu zinātnisku rakstu autore.

Raksturvārdi: A. Milts, Z. Baumans, S. Kirkegora, ētika, atmiņa, dzīvesstāsti, publicistika.

Ievads

Ievērojamais sociologs, ikdienas dzīves, sociālo, kā arī morālo fenomenu aprakstītājs Zigmunds Baumans mūsdienu laikmeta raksturojumam izmanto vārdu salikumu “plūstošā modernitāte” (angl. – *liquid modernity*), kas apzīmē sociālo attiecību, sociālās dzīves formu nepastāvīgumu, identitāšu mainīgumu. Pēc Z. Baumana domām, mēs kā cilvēki esam pārvērtušies no “svētceļniekiem” (patības jēgas meklētājiem) par “tūristiem” jeb “nomadiem” (īslaicīgas sociālās pieredzes meklētājiem). Tomēr kādēļ tieši “plūstošā modernitāte”? Uz šo jautājumu Z. Baumans atbild, izmantojot cieta ķermeņa un šķidrums īpašību pretstatījumu. “Ja cietiem ķermeņiem piemīt skaidri izteiktas telpiskas dimensijas, kas noturīgas pret dažādu spēku ietekmēm, tādējādi samazinot laika nozīmi [...] šķidrums nespēj ilgstoši saglabāt savu formu un allaž atrodas pārmaiņu procesā; tādējādi tiem nozīmīgs ir laika plūdots, nevis to atrašanās vieta: vieta, ko tie

ieņem tikai uz “mirkli””.¹ Attiecībā uz indivīdu “plūstošā modernitāte” nozīmē nenoteiktības palielināšanos – nepārtrauktu sociālo lomu, pozīciju, orientāciju maiņu, izvēloties aizvien jaunas mītnes vietas, amatus, dzīves partnerus, komunikācijas tīklojumus. Ja, no vienas puses, palielinās personiskā atbildība par momentāni, šeit un tagad, pieņemamajiem lēmumiem, tad, no otras puses, lēmumu nomaiņas ātrums liek apšaubīt katras iepriekšējās izvēles morālos kritērijus. “Šis ir morālais aklums – paša izvēlēts, paša sev uzspiests vai fatālistiski pieņemts – laikmetā, kad vairāk nekā jebkad agrāk nepieciešams ātrums informācijas apstrādē un sajūtu apjēgumā. Lai atgūtu redzi šajos tumšajos laikos, ir jāatgūst cilvēciskā cieņa, kā arī priekšstats par cilvēka būtības neizzināmību.”² Citiem vārdiem, jāatgūst vai jāatgūst spēja saskatīt tikumiskos orientierus, tādējādi priekšplānā izvirzās ētiskas audzināšanas un audzinātāja personības problemātika.

2018. gada 28. maijā LU notika profesora, dzīvesstāstu pētnieka, daudzu filozofu

¹ Bauman 2006, 2.

² Bauman & Donskis 2013, 11.

paaudžu skolotāja, apgaismotāja šī vārda visplašākajā nozīmē Augusta Milta (1928–2008) 90 gadu atcerei veltīta konference / piemiņas sarīkojums *Augusts Milts – par dzīvi, ētiku un dzīvesstāstiem*, kurā piedalījās profesora kolēģi, skolnieki un sekotāji. Lai arī nevar runāt par A. Milta ētikas skolu šī vārda tiešā nozīmē, gandrīz katrs ētikas skolotājs, pasniedzējs ir viņa izaudzināts (Vēstures un filozofijas fakultātē) vai vismaz ietekmēts. Iespējams, ka vienas ētikas skolas Latvijā neesamību nosaka mūsdienu laikmeta specifika – specializācija (komunikācijas ētika, mediju ētika, biznesa ētika, bioētika, medicīnas ētika, zinātnes ētika utt.), sazaršanās (iekļaušanās dažādās filozofiskās tradīcijās – fenomenoloģijā, hermeneitikā, eksistenciālismā, dzīves filozofijā, pragmatismā, neotomismā, aksioloģijā, feminismā utt.). Taču jāatzīst, ka ētikas jautājumi tiek skarti dažādās publikācijās (monogrāfijās, rakstos) – filozofisku tēmu izvērsumos. Te var minēt tādus autorus kā Skaidrīte Lasmane, Andris Rubenis, Māra Rubene, Elga Freiberga, Ieva Lapinska, Maija Kūle, Vija Sīle, Vents Sīlis, Ivars Neiders un daudzus citus. Šī raksta pamatā ir konferencē nolasītais referāts. Rakstā iezīmēti divi tematiskie lauki: laika un autobiogrāfiskie motīvi – attieksme pret paša dzīvi un tekstiem, kā arī ētikas kā dzīvesmākslas izpausmes ikdienā un pedagoģiskajā darbībā.

Biogrāfiskā bezgalība

Atmiņas problemātikai ir īpaša loma Milta radošajā dzīvē – gan atmiņām par paša bērnību un dzīvi, gan kolektīvajai atmiņai, kuras izpausmes rodamas dzīvesstāstos. Viņš raksta: “Atskats pagātnē ir sava veida dzīves filozofija, kas dod vispārīgumu un būtiskā apjēgsmi. Dīvaini, bet ikdienas liecinieces – dienasgrāmatas – atgādinātie daudzie notikumi šķiet neticami. Atmiņas vispārīgumiem ir vairāk izteikta idealizācija, ko pastiprina arī bērnības un jaunības vitalitāte. Vecums, profesionālā orientācija, karjeras veiksmē vai neveiksmē un īpaši laikmeta kardinālās pārmaiņas jau arī ievērojami pārvērtē notikumus.”³ Atmiņas (gan individuālās, gan kolektīvās) specifika ir tajā, ka retrospektīvā skatījumā mainās

notikumu interpretācija vai, vēl vairāk, notikumi var sakārtoties (un tas lielākoties arī notiek) nechronoloģiskā secībā, centrējoties ap zīmīgiem faktiem/notikumiem/datumiem. Vispiļgtāk, iespējams, tas izpaužas tieši dzīvesstāstu vēstījumos, kur centrālais notikums un attieksme pret to nosaka gan vēstījuma formu, gan satura izkārtojumu (notikumu secību), gan vēstījuma intonāciju. Tādēļ gluži loģiska šķiet viņa iesaistīšanās mutvārdu vēstures pētījumos, kur uzmanības centrā ir individuālās un sociālās atmiņas krustpunkti un kur pētnieka darbs līdzinās rūpīgam arheologa darbam – laikmeta uzslāņojumu noņemšanai, lai atrastu būtisko, kopīgo. Runājot par dzīves stāstiem kā tautas ilglaicīgo atmiņu, A. Milts raksta: “Nepārtraukti sekojot ikdienas aktualitātēm, taču nepadārot aktuālu arī pagātni, ilglaicīgo atmiņu, cilvēks sadrumstalojas, nespēj veidot dzīves mozaīku, iegūt stabilitāti. Ilglaicīgā atmiņa, dzīves stratēģiskais skatījums ir sirdsapziņas, dzīves jēgas un stabila pamatu pastāvēšanas nosacījums gan cilvēkā, gan tautā. Mutvārdu vēsture, cilvēku dzīvesstāstu pētīšana ļauj paildzināt tautas atmiņu, pietuvoties to pamatvērtību atklāšanai, bez kurām garīgā dzīve degradējas.”⁴ Šāda ilglaicīgā vēsturiskā (sociālā) atmiņa ietekmē tagadnes parādību interpretāciju, cilvēka izpratni par savu novietojumu sociālajā un kultūras vidē, kā arī attieksmi pret izdzīvoto pagātni un izdzīvojamo nākotni. Mutvārdu vēstures akadēmiskie pētījumi, pēc A. Milta domām, ir nepieciešami vairāku iemeslu dēļ: pirmkārt, mutvārdu vēstījumos atklājas tā sauktās tabu tēmas, kuras var neietilpt oficiālajā vēstures diskursā (alternatīvi skatījumi, noklusējumi utt.); otrkārt, mutvārdu vēsture ir ikdienišķo (mums līdzīgo vai no mums atšķirīgo, bet tomēr mums tuvu) cilvēku vēsture; treškārt, tā ir cilvēku pārdzīvojumu vēsture, laikmeta emocionālais kartējums; ceturtkārt, pētniecības procesā cilvēks ir gan pētniecības objekts, gan pētniecības subjekts, jo vēstījuma procesā izzina pats sevi; piektkārt, cilvēka dzīvesstāsts ietver sevi attiecības ar daudziem cilvēkiem, ģimeni, tautu, vēsturiskiem notikumiem, tādējādi tie var kalpot kā informācijas avots vēsturei, psiholoģijai, sociālajām zinātnēm utt.; sestkārt,

³ Milts 2008a, 10.

⁴ Milts 2001, 34.

mutvārdu vēstījumi allaž ir saistīti ar atbildību par pagātņi, gan savējo, gan savu priekšteču (jo īpaši aktuāli tas skan pašlaik, kad notiek diskusijas, saistītas ar čekas maisu atvēršanu); septītkārt, dzīvesstāstu uzklauššana ir vienlaikus pētnieka ieklausīšanās pašam sevī, sevis iepazīšana, iepriekšējās pieredzes un skatījuma uz faktiem un notikumiem pārvērtēšana; astotkārt, mutvārdu vēstures pētniecība ļauj apjēgt savas un citu tautu mentalitāti, kultūru pārklāšanās laukus, kas veicina toleranci pret citādību un citādo.⁵ Blakus tam dzīvesstāstos svarīga vēstījuma forma – balss, žests, intonācija, pauze, kustība, zemteksts, simbolika kā kultūras fenomens.⁶

Interesanti tas, ka daudz kas no iepriekš teiktā (nosacīti to var dēvēt par dzīvesstāstu stratēģijām) tiek izmantots paša autora biogrāfijas un tekstu retrospektīvā uzlūkojumā.

Grāmatā *Saskarsmes ētika* A. Milts saka: “Biogrāfiju mēdz attēlot ar bezgalības zīmi, kurā vienota pagātne, tagadne un nākotne. [...] Cilvēku dzīve ir neizsmēlama gan saskarsmes bagātībā, gan ietekmju daudzveidībā, gan apstākļu neizmērojamībā, gan nākotnes nodomos, kur fantāzija savijas ar reālām iespējām. Cilvēka izpētē mums vienmēr jāiekļauj “x faktors”, nezināmais. Mēs īsti nespējam atšifrēt cilvēka darbības motīvus, bezapziņu. Ne tikai citi, bet arī cilvēks pats sev ir vairāk vai mazāk mīkla. Pārsteidzoši, ka tas, kas ir vistuvākais saskarsmē, dažkārt ir tālākais izziņā.”⁷ Šīs mīklas atminēšanai dota vai visa dzīve, taču paradoksālā kārtā – šķietami atminētais, atcerētais, fiksētais rada aizvien jaunus jautājumus par sevi pasaulē (atbildību attiecībā pret citiem) un pasauli sevī (atbildību attiecībā pret pašu). “Atskats pagātnē ir arī atbildība pret senčiem, tuviem un tāliem cilvēkiem, atbildība par savstarpējām attiecībām, kas bijušas tālu no pilnības, atbildība par nodzīvoto laiku...”⁸ Biogrāfija atvērta tik ilgi, kamēr cilvēks spēj kritiski atskafīties uz savu dzīvi un veikumu.

Teksts un balss

Deviņpadsmitā gadsimta dāņu filozofs un teologs Sērens Kirkegors savu darbu, kas veltīts atkārtošanās/atkārtojuma problēmai⁹, iesāk ar stāstu par sengrieķu domātāja Diogena strīdu ar eleātiem. Eleāti, kā zināms, noliedza kustību; lai pierādītu šī ieskata aplamību, Diogens nevis iesaistījās klātienē vai neklātienē diskusijā, liekot lietā meistarīgi konstruētus argumentus, retoriskas figūras, pārliecinošus (vai ne tik pārliecinošus) pierādījumus racionālu konstruktīvu formā, nevis ironiskus izteikumus, trāpīgas metaforas, bet gan vienkārši vairākkārt šķērsoja istabu. Kustības pierādījums ar kustības palīdzību. Lai arī autoram (S. Kirkegoram) šis piemērs kalpo kā ievadījums sarunai par atkārtošanos kā laika noteiksmi un, kas vēl būtiskāk, – kā īpašu eksistences un domāšanas par pasauli veidu, kam raksturīga īpašas ētiskās atbildības uzņemšanās gan sabiedrības, gan sevis paša priekšā par teikto (tekstu) un neteikto (izdzīvoto). Šādi tulkots atkārtošanās jēgums var kalpot gan Kirkegora filozofiski ētiskās pozīcijas raksturojumam, gan arī kā – plašākā nozīmē – viens no iespējamiem (citu starpā) dzīvesmākslas definējumiem: atkārtoties nozīmē spēt piedzīvot vispirms sevi, tad citu sevī un, visbeidzot, – sevi un citu pasaulē aizvien no jauna. Kustība, žests, vārds, izteiksme, paradokss, noklusējumi, kas vieš nepateiktā un arī neizteicamā jausmas, tiecas modināt lasītāja subjektivitāti un pašrefleksiju, kamēr teksts iegaismo jābūtības, tikumiskā un/vai reliģiskā pienākuma problemātiku. Dzīvesmākslas ētika ar savu virzību uz šeit-un-tagad-esamību (praksi) un pārsituatīvā ētikas māksla (teorija) ir vienlīdz nozīmīgi, savstarpēji papildinoši vērsumi indivīda un sabiedrības (ģimenes, dzimtas, tautas, nācijas, cilvēces) dzīvē. Tomēr katrā no tiem priekšplānā izvirzās citi akcenti, liekot domāt par neizbēgamo ētikas speciālista dilemmu: satvert netveramo, teorētiski aprakstīt un kategorizēt dzīves vērtībaspektus. Taču visgrūtākais varbūt ir pašam kļūt par ētikas skolotāju šī vārda visplašākajā, humānistiskajā audzinātāja nozīmē, lekcijās, literārajās esējās, publicistiskajos apcerējumos demonstrējot

⁵ Milts 2001.

⁶ Milts 1996.

⁷ Milts 2004, 39.

⁸ Milts 2008a, 21.

⁹ Kierkegaard 1983, 131.

ētiku kā īpašu, pašatbildīgu domāšanas/runāšanas/rakstīšanas jeb, citiem vārdiem, būšanas pasaulē un sabiedrībā mākslu. “Morāle paceļ augstāk skatu, bieži veido citādu attieksmi pret dzīves faktiem, pret to interpretāciju. Faktu patiesību paceļot jēgas patiesībā, morāle rada priekšnoteikumus gara atmodai, atdzimšanai, paverot ceļu uz templi, uz grēksūdzi, uz dziļu vēstures un paša dzīves apjēgumu.”¹⁰

Šķiet, ka tieši A. Milta gadījumā runātais, rakstītais un izdzīvotais, pārdzīvotais un piedzīvotais ir tik grodi savijies, ka katrā tekstā (eseju krājumos, intervijās, aforismos, mācību grāmatās, apcerēs, publicētajās lekcijās un vienkārši dzīves vērojumos) ir nepārprotami jūtama viņa klātbūtne, ko nevar atcelt nedz attālums, nedz laiks. Un šī klātbūtne nav kas nemainīgs vai konstants, A. Milts mūs allaž uzrunā no jauna un citādi – varbūt tāpēc, ka paši esam mainījušies no iepriekšējās pārlasīšanas reizes, bet varbūt pats teksts, gluži kā autors, ir īpašs, klasifikācijas mēģinājumiem neļāvīgs. Taču rodas jautājums par to, kā satvert tekstu, nezaudējot autora klātbūtnes iespaidu? Vai atkal, gluži pretēji, kā nepazaudēt tekstu, ļaujoties autora personības nobūrumam? Vai pievērsties biogrāfiskajam, tematiskajam, žanriskajam, tematiskajam, pedagoģiskajam aspektam? Bet tiklab iespējams, ka būtiskais, jēgpilnais var iegaismoties uzrakstītā un ieklausītā, teksta un balss, vizuālā un akustiskā sastatījumā, ko nosacīti varētu dēvēt par sadzirdēšanu (uzklausīšanu, ieklausīšanu un, jā, arī reizumis pārklusīšanas) pretstatā salasīšanai (kaut kā iepriekš gatava savākšanai, kolekcionēšanai, uzkrāšanai) jeb varbūt, ļoti vienkārši, – par katra rakstītā teksta pārvēršanos savdabīgā akustiskā priekšnesumā aktīvā mijiedarbē ar lasītāju kā klausītāju. Šādā situācijā īpaši nozīmīgu lomu spēlē iespējamās saprašanas lauks, kas atrodas kaut kur starp saredzamo un saklausāmo, tātad starp tekstu un balsi. Šī reizumis ne tik viegli apjaušamā starpzona vienlaikus ir arī mūsu pašu unikālās pašizpaušmes un pašizziņas lauks, jo autora balss še nav dominējoša, gribu un rīcībspēju paralizējoša, bet gan, gluži pretēji, ir individuālo atbildību rosinoša. A. Milts atzīst: “Morāle ir sava veida dzīves māksla, un tā ir sarežģītākā

un radošākā no visām mākslām. Morāle ir viena no radošākajām lietām, kad jālemj, kā izturēt, kā būt labam pret cilvēku noteiktā situācijā, kad iespējami visdažādākie varianti.”¹¹ Rakstīto tekstu uzlūkojot, priekšplānā izvirzās teksta un balss attiecības, bet runātajā tekstā (lekcijās, priekšlasījumos, sarunās) spēlē intonācija, ritms, žests. “Ētiskums runā neattiecas tikai uz vārdu un tekstu, bet gan uz visu personību. Nereti galvenais nav pats vārds un teksts, bet intonācija, kas slēpjas aiz teksta. Tā pauž cilvēka dvēseles bagātību, pārdzīvojumu un motivāciju.”¹² Kā pateikt to, kas svarīgs klausītājam, viņu neaizvainojot, neuzspiežot savu viedokli kā vienīgo patieso? Daudzi profesora studenti, viņa lekciju klausītāji noteikti atceras profesora īpašo runas manieri – nopietnu un vienlaikus ironisku, pieklusinātu un vienlaikus aizraujošu. Humoram, smiekliem ir īpaša loma socializācijā, izglītošanā, audzināšanā un kultūrā, tomēr tādiem smiekliem, kas nesagrauj cilvēka morālās psiholoģiskās aizsardzības barjeras.

Noteikti jāmin A. Milta ironija un pašironija, kas visspilgtāk izpaužas viņa filozofiskajā īsprozā un prātulās. Jāpiekrīt E. Bucenieces secinājumam, ka “Augusta Milta esejistiskajā prozā ir pulsējusi šāda urdoša, nedogmatiska, vaicājoša ievirze”.¹³ Ironija iezīmē atsvešinājumu, kas ļauj lasītājam/klausītājam distancēties no teksta/runātāja un pievērsties sev. “Smieklī atkailina, atsedz patiesību bez maskas, etiķetēm.”¹⁴

Noslēgums

Kā mācīt ētiku? Kā vēsturi? Kā teorētisku konceptu izvērsumu? Kā savas bijušās, esošās un nākotnes pieredzes izvērtējumu noteiktu domāšanas modeļu ietvaros? Uz šiem jautājumiem A. Milts atbild: “Ētika interesējas par cilvēkam atvēlētā laika piepildījuma jēgu. Ar to cieši saistīta ir sirdsapziņa, kas laika mūžības izjūtu vieno ar dzīves situācijām.”¹⁵ Kā mācīt biznesa ētiku? Kā universālu noteikumu

¹¹ Beitnere 2008, 77.

¹² Milts 2004, 51.

¹³ Buceniece 2008, 259.

¹⁴ Milts 2004, 104.

¹⁵ Milts 2008b, 24.

¹⁰ Milts 2004, 23.

kopumu vai kā atsevišķu gadījumu analīzi? Vai abējādi? Vairums A. Milta ētikas problemātikai veltīto tekstu ir ar spēcīgi izteiktu pedagoģisko intenci – lekcijas, mācību grāmatas, didaktiskas esejas, kas kalpo kā izziņas avots ētikas (tajā skaitā profesionālās ētikas) pasniedzējiem vidusskolās un augstskolās mūsdienās, tomēr, šķiet, būtiskākais, ko esam mantojuši no A. Milta, ir ētikas kā dzīvesmākslas mērķis, kas izpaužas kā klātesamības praktizēšana – vispirms būt klāt pašam sev kā pasniedzējam (profesionālisms, savu robežu un ietekmes uz citiem apzināšanās), studentiem būt klātesošiem savā dzīvē, spējot kritiski skatīt savu ikdienas rīcību, neļaujoties mirkļa tirānijai, būt atbildīgiem – ekoloģiski, ekonomiski, sociāli, cilvēciski. Vai iespējams cilvēkus iemācīt dzīvot un rīkoties pareizi? Protams, nē, tas arī nav pasniedzēja uzdevums, drīzāk tas ir – radīt saprašanās (dialoga) lauku, iespēju sarunāties

pat pilnīgas viedokļu nesakritības gadījumā. Kā biznesā domāt vairākus soļus uz priekšu, lai šīsdienas lēmums neapdraudētu mūs pašus, mūsu līdzcilvēkus rīt vai parīt? Intervijā žurnālam *Karogs* viņš atzīst: “Bieži vien uzskata tā, ka, ja nu ētikas pasniedzējs, tad pašai tai personībai kā tādai ir jābūt ārkārtīgi ētiskai. Jo vispār paraugi morālē – tā ir ļoti riskanta problēma. Ļoti riskanta problēma. Jo morāle jau lielā mērā ir arī jābūtības problēma. Un pastāv mūžīgais morāles jautājums, uzdevums – tev ir jābūt labākam, nekā tu esi. Un reizē ar šo nostādni – tev jābūt labākam, nekā tu esi – arī uzmundrinājums – tu vari būt labāks, nekā tu esi. Un kāpēc. Tāpēc ka katrā cilvēkā ir milzīgas potences. Milzīgas, neizmantotas iespējas katrā cilvēkā. Un arī atbildība par šīm iespējām. Arī pretrunas paša cilvēka iekšienē.”¹⁶

¹⁶ Beitnere 2003, 154.

VĒRES

- Bauman, Z. (2006) *Liquid Modernity*. Cambridge : Polity Press.
- Bauman, Z.; Donskis, L. (2013) *Moral Blindness: The Loss of Sensivity in Liquid Modernity*. Cambridge : Polity Press.
- Beitnere, D. (2003) Klātbūtne paša dzīvē: par sabiedrības morāles jautājumiem un nacionālās mutvārdu vēstures ekspedīcijās gūtajām atziņām: saruna ar ētikas profesoru Augustu Miltu. *Karogs*, 9, 152–168.
- Beitnere, D. (2008) Dzīve ētikā un ētika dzīvē: intervija ar A. Miltu. *Augusts Milts: patība un ētika*. Rīga : RaKa, 77–101.
- Buceniece, E. (2008) Domas sinerģija: Augusta Milta filozofiskā proza. *Augusts Milts: patība un ētika*. Rīga : RaKa, 257–265.
- Kierkegaard, S. (1983) *Fear and Trembling: Repetition*. Princeton : Princeton University Press.
- Milts, A. (2001) Tautas izziņa mutvārdu vēsturē. Zirnīte, M. (red.) *Spogulis*. Rīga : LU FSI, 33–39.
- Milts, A. (2004) *Saskarsmes ētika*. Rīga : Zvaigzne.
- Milts, A. (2008a) Dzīves apjēgsmes un ideālu meklējumos. *Augusts Milts: patība un ētika*. Rīga : RaKa, 10–21.
- Milts, A. (2008b) Esejas un miniatūras. *Augusts Milts: patība un ētika*. Rīga : RaKa, 22–34.